

Tidens vardagliga avtryck

En kulturhistorisk essä

**Fredrik
Nilsson**

Hur mättes tiden innan klockor användes? När började man tänka på tid i timmar, minuter, sekunder? Hur formade tidsstudiemannen våra kök? Hur är tidscoacher en del av vår vardag idag? Fredrik Nilsson reflekterar kring hur tidens mening har förändrats från 1700-talet till idag.

Tiden går inte spårlöst förbi. Den märks i årstidernas växlingar, den manifesteras i årets och livets högtider, den noteras fysiskt i åldrande kroppar, den sätter avtryck i vardagens rytmer och rutiner. Med hjälp av kalendrar och klockor försöker vi kanske ta kontroll över tiden, men den låter sig inte fångas. Däremot tenderar vi kanske att fångas, eller disciplineras, av tiden: människan som kulturvarelse tänker, känner och agerar med utgångspunkt i en normativ förståelse av tid. Så här bör tiden användas! En anledning till detta är att tiden ofta definieras som en bristvara och ändlig resurs. Futila försök att effektivisera erbjuder emellertid sällan hållbara lösningar. Effektivisering tenderar snarare att leda till ökad fragmentisering eftersom en intjänad minut i en arbetsprocess helst ska investeras i en annan. Omedelbart. Ett modernt, linjärt tidsbegrepp förefaller hålla oss i ett järngrepp. I relation till denna något dystopiska bild av samtiden framstår det förflutna som en plats att längta till: då, ”förr i tiden”, var människor inte så noga med tiden. Men nostalgi förutsätter glömska.

FÖRR I TIDEN

När jordbruket effektiviserades i Norden, en process som inleddes under sent 1700-tal, ställdes krav på kollektiva arbetsinsatser. På samma sätt som fabriksvisslan, stämpelklockan och skolklockan senare kom att skapa en enhetlig disciplinerad rytm, manade vällingklockan till synkroniserad rörelse. Ringningen i vällingklockan påminde arbetstagarna om deras underordnade ställning. Men stordrift var inte allenarådande. Under 1800-talet och tidigt 1900-tal fanns det också mindre gårdar och produktionsenheter på landsbygden. Var tiden av mindre betydelse för dem som bodde och arbetade i sådana miljöer? Knappast. Kyrkklockan ramade in arbetsveckan, men reglerade även arbetsdagens början och slut. På gårdar med goda ekonomiska förutsättningar fanns dessutom mekaniska klockor, även om det dröjde innan dessa var en självklarhet. Innebar detta att de som inte ägde klockor, de som inte hörde vare sig kyrkklockor eller vällingklockor, var friare i sitt förhållningssätt till tid? Innebar detta att tiden inte satte avtryck i vardagen? Att tiden inte var viktig? Knappast.

Det förflutna var ett mångsidigt temporalt landskap, åtminstone enligt ett minnesmaterial insamlat av Nordiska museet. Materialet består av svar på frågelistan Tidmätare och behandlar huvudsakligen tidspraktiker under andra delen av 1800-talet och tidigt 1900-tal. Bilden är entydig, människor mätte tiden på snillrika och mångfaldiga sätt. Boningshuset kunde till exempel i sig fungera som en klocka. Ett så kallat solmärke ristades på fönsterbräden (i söderläge) och när skuggan från fönsterposten föll på märket visste man att klockan var 12.00. Enligt minnesmaterialet kunde även möbler i stugan fylla funktionen som tidmätare:

Det var en gammal gumma som inte hade någon klocka. Men hennes lilla stuga stod i riktning söder-norr och så läste hon var tiden var på sidomöblerna i stugan.

Även djur skapade tid, rytm och ordning:

De dagar när solen var dold på grund av moln bedömde man ofta tiden på dagen allt efter som man kände sig hungrig samt litade på fåglarna i skogen. När till exempel turturduvan började sin [...] sång och taltrasten började prata däruppe i grantoppen, då visste man att det var tiden för 'lillmiddagsrast', dvs. omkring kl. 4 a 5 på eftermiddagen.

Tuppen var förstas också viktig som tidmätare, men enligt folktron var vissa tuppar mer tillförlitliga än andra:

*Det måste vara en tuppkyckling, som legats ut midsom-
mardagen. Det var för att den inte skulle se spöken och bli
ett oriktigt galande [...] En riktig tupp måste vara 3 år för
att vara pålitlig med rätta tiden.*

Det var för övrigt inte bara fåglar som skapade ordning i tidens flöde:

*Om man betraktar kattens ögon mitt på dagen så får man
se att klockan 12 på dagen är kattens pupiller minst [...] för
att sedan utvidga sig i takt med att dagen fortskrider.*

Det kunde därför vara klokt att ”ha en katt med i skogen om man har glömt sin klocka hemma”.

Svar på frågelistor ska behandlas källkritiskt, men dessa exempel är inte unika.

Minnesmaterialet indikerar sålunda att tiden inte gick spår-
löst förbi i det förflutna. Människor tänkte, kände och agera-
de med utgångspunkt i en komplex uppsättning tidmätare.
Men, för all del, det finns avgörande skillnader som kan kny-
tas till den moderna, linjära tidsuppfattningens genomslag.

DEN LINJÄRA TIDEN OCH TIDSSTUDIEMANNEN

I det moderna samhället mäts tid primärt i korta sekvenser: timmar, minuter, sekunder. Varje dag, timme och minut, ska förvaltas på ett effektivt sätt. Denna linjära tidsuppfattning slog igenom under 1930- och -40-talen. Det var då tidsstudiemannen klev in på fabriksgolvet med vit rock, tidtagarur och anteckningsblock. Målet var att effektivisera produktionen. Tidsstudiemannen ställde sig intill arbetaren och riktade därefter sin uppmärksamhet mot arbetets mikroelement: hur många sekunder krävdes för att sträcka sig efter ett verktyg; hur många sekunder förspilldes när arbetaren böjde sig ned, för att ta upp något ur en låda? Kunde inte tempot för olika små arbetsmoment höjas?

Mätningen av tid stannade inte på fabriker, utan nådde också den privata sfären. Husmoderns hemarbete borde effektiviseras och därför byggdes särskilda mönsterkök där tidsstudiemän och -kvinnor noggrant klockade husmoderns arbete. I en svensk undersökning fästes stegräknare vid hennes ben. Mätningen visade att en husmor i ett traditionellt kök tog 1150 steg när en middag, bestående av spe-
nat, kokt potatis och en enkel efterrätt, skulle tillagas. När samma måltid tillagades i ett funktionellt, modernt kök tog hon endast 350 steg. I Finland konstaterade en annan mätning att husmödrar under sin livstid använde 30000 timmar till diskning och torkning av bestick, tallrikar, glas och skå-

lar. Det fiffiga torkskåpet, uppfunnet av **Maiju Gebhard** 1944, ansågs därför ha potential att revolutionera köksarbetet. Genom att ställa in den rena, men ännu våta disken i torkskåpet, kortades tidsåtgången kraftigt. Men erbjöd det moderna köket husmodern fri tid? Knappast. Den insparade tiden skulle investeras i omsorg om man och barn, samt egna intressen, och kanske också arbete utanför hemmet.

Sedan dess har åtskilliga prylar uppfunnits med syftet att spara tid i hemmet, till exempel elvispen, kaffebryggaren och mikrovågsugnen. Men också ananas-utskäraren som enligt tillverkaren ”gör ananassen ätklar på rekordtid”, eller avokadodelaren som enligt samma företag är en pryl för dem som gillar att ”jobba snabbt i köket”. Men trots alla fiffiga prylar tycks tiden inte räcka till. Det så kallade livspusslet är (nästan) omöjligt att lägga.

LIVSPUSSLET

Att lägga livspusslet framstår som en av vår tids stora utmaningar. Det finns därför en kader av så kallade tidscoacher som ska hjälpa oss att hantera tiden på ett effektivt sätt. För något år sedan intervjuades en kvinnlig tidscoach i en svensk kvällstidning. Coachen jobbade heltid, hade tre små barn, och drev dessutom ett bed and breakfast. Utöver detta administrerade hon ett instagram-konto och en hemsida som båda erbjöd tips om hur man skulle hinna med vardagens alla bestyr. Nu hade hon dessutom publicerat en bok om hur man kan spara tid i vardagen. Man kunde exempelvis sätta singlasögon på barnen vid hårtvätt för att härigenom undvika att de fick schampo i ögonen. Något som annars skapade friktion och tidsförluster. Tidscoachen förkortade, annorlunda uttryckt, tiden för produktion av rena barn. En annan tidscoach menade att hemarbetet kunde effektiviseras på andra sätt, såsom att minska på barnens fritidsaktiviteter och i stället involvera dem i produktionen av ett idealt hem. De kunde förslagsvis handla mat, skala potatis, slänga tidningar, städa hallen och hämta småsyskon.

Exemplen indikerar att tidsstudiemannen förvisso har ersatts av tidscoachen, men den linjära tidens krav på effektivisering frodas ännu i hemmet och därigenom reproduceras också stereotypa könsroller. Kvinnor förväntas fortfarande ta ansvar för hem och familj, göra karriär och helst ska de även ha en meningsfull och utvecklande fritid. Föreställningen om ett behov av effektivisering genomströmmar även den samtida manligheten, men tidspraktikerna ser delvis annorlunda ut. I boken *Lösningar på livspusslet* erbjuder författaren inte mindre än 248 konkreta råd om hur man hanterar tidsbrist och stress. De 248 råden ska leda till ett ”svart bälte i balans”. Författaren menar att somliga män har fel inställ-

ning: De tror att tidsbrist och stress försvinner genom att ”kliva i velourbyxorna och tända rökelse i skogen”. För att ta kontroll över tiden krävs alltså något annat. Råd 24 fastslår med emfas: ”Sluta vara perfektionist”. Enligt råd 245 är det även tillåtet att fuska vid behov: ”Flytta all oreda till en garderob, så att du slipper se grejorna och få dåligt samvete”. Enligt råd 3 ska kalendern rensas från sådant som är oviktigt och alla knep är tillåtna: ”Ljug om du måste, men sträva efter fler blanka blad i kalendern”.

Tidscoacherna illustrerar sålunda att tid som vardaglig praktik färgas av kulturella föreställningar om kvinnlighet och manlighet. På den ena sidan har vi den duktiga mamman, som driftigt leder arbetet vid hemmets produktionslinje. På den andra sidan står den manliga rebellen som tillåter sig att fuska, ljuga och att inte vara perfektionist – men som likafullt hyllar effektiviteten som livsideal.

TID SOM VARDAGLIG PRAKTIK

För en etnolog är tid ett mångsidigt fenomen som ger oss ledtrådar till kulturmönster och kulturellt formade värderingar. Det handlar om kollektiva föreställningar om livet och döden, om delade föreställningar om det förflutna, nuet och framtiden, om vanor och rutiner som formar vår vardag. Tiden är både undflyende och manifest: den berättas, förkroppsligas och materialiseras. Med så kallade smarta klockor och appar kan vi numera hålla koll på hur mycket tid vi tillbringar på internet, hur många timmar vi sover och hur vi sover, när vi borde ta en promenad och i vilket tempo. I ett hopplöst försök att lägga (minst) ett livspussel har vi blivit vår egen tidscoach.

Fredrik Nilsson är professor i Nordisk etnologi vid Åbo Akademi. Texten skrivs inom ramen för det nordiska forskningsprojektet *Disrupted Temporalities* som finansieras av Riksbankens jubileumsfond 2025–2027.